

1. HAFTA

SİYASİ ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR

Saltanatın Kaldırılması

Yeni Türk Devleti'nin siyasal yapısını sağlamlaştıracak ilk adım, saltanatın kaldırılması olacaktır. Ancak bu adımın atılması kolay değildi. Türk milleti, binlerce yıllık tarihlerinde, yaşadıkları dönemlerdeki devlet modellerine uygun olarak, egemenliği kullanan belli aileler tarafından yönetilmişlerdi. Eski Türk anlayışına göre, egemenlik kutsal bir kavramdı. Ulusu yönetmeyi tanrı tek bir aileye vermişti. Ailenin üyelerinden başkası ulusu yönetemezdi. Türkler İslâmlığı kabul ettikten sonra, bu kutsal egemenlik kavramı, yeni dinsel kurallarla da desteklendi. Osmanlı Devleti'ni yöneten padişahlar Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren aynı zamanda "halife" sıfatını da kullanarak halk üzerindeki otoritelerini pekiştirmişlerdi.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra düşmanlarla iş birliği yapan bir hükümdarın yeni Türk Devleti'nin başına geçmesi düşünülemezdi. Lozan'daki görüşmelere İstanbul Hükûmetinin de çağrılması, bu sorunu çözmeyi gerektirdi. İstanbul Hükûmetinin hiçbir hukukî dayanağı yokken Lozan Barış Anlaşması'na İtilâf devletlerinin vasıtasıyla çağrılmasındaki amaç Lozan görüşmeleri sırasında ikilik yaratarak isteklerini Türk Devleti'ne kabul ettirmektir. Bu nedenle zaten 23 Nisan 1920 yılında TBMM açılmasıyla hukukî bir dayanağı kalmayan saltanatın kaldırılmasına karar verildi.

1 Kasım 1922 günü TBMM, egemenlik ve hükümlerlik haklarının Türk milletine ait olduğunu, saltanat ile hilâfetin ayrıldığını, İstanbul'un işgali tarihinden (16 Mart 1920) itibaren saltanatın kaldırıldığını açıkladı.

4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nin toptan istifa etmesinden sonra, Vahdeddin 16 Kasım 1922 tarihinde İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığına yaptığı yazılı başvuru sonucu İngiltere'ye sığınmıştır.

Cumhuriyet'in İlanı

9 Eylül 1922 günü Ege'de Yunan ordusunun denize dökülmesiyle, Kurtuluş Savaşı'nın silâhla mücadele kısmı sona ermişti. Bundan sonraki mücadele Türk milletini, her alanda, gelişmiş milletlerin seviyesine ulaştırmaktı. İlk olarak Cumhuriyet'in ilân edilmesine karar verildi. Mustafa Kemal, "Türk ulusunun yaratılışına ve karakterine en uygun olan yönetim, cumhuriyet yönetimidir." diyerek, Cumhuriyet'in ilânının Türk milleti için taşıdığı önemi belirlemiş oluyordu.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla yeni bir Türk Devleti kurulmuştu. Millet egemenliğine dayanması ve demokratik bir yapıya sahip olması nedeniyle bu devletin isminin "cumhuriyet" olması gerekiyordu. Ancak o günkü siyasî ortamın müsait olmaması nedeniyle ismi açıklanmamıştı.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, görevini tamamlamış olan birinci TBMM, 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldı. Bu arada, Mustafa Kemal yeni Meclis açılışına yetiştirilmek üzere yeni bir anayasa tasarısı hazırlattı. Bu tasarı hazırlanırken Mustafa Kemal zaman zaman toplantılara başkanlık etmiş ve sık sık millî hükûmetin cumhuriyet özellikleri taşıyor olmasına rağmen bu durumu açıkça ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf olduğu hissini vereceğini ve ilk fırsatta cumhuriyeti ilân edip bu düşüncenin ortadan kaldırması gerektiğini ifade ederek Meclisi cumhuriyet fikrine alıştırdı.

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin oluşturulmasını takiben artık, mevcut rejimin de bütün açıklığı ile konulması ve yeni devletin başkanının seçilmesi gerekiyordu. O güne kadar bu görev Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı olarak Atatürk tarafından yürütülmüştü.

Ayrıca, 1 Kasım 1922’de saltanat kaldırılınca devlet şeklinin ne olacağı üzerinde tartışmalar başlamıştı. Özellikle hanedan taraftarları, halifenin durumunun güçlendirilerek, onun bir çeşit devlet başkanı olarak gösterilmesini istiyorlardı.

İkinci Meclis toplandıktan sonra Fethi Okyar başkanlığında oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti (şimdiki Bakanlar Kurulu) bir türlü uyumlu bir çalışma içerisine giremedi ve önemli memleket meselelerini ele alamadı. Ayrıca Mecliste oluşan gizli bir ayrılıkçı grup hükûmetin iş görmesine engel olmaya başlamıştı. Bu durumdan şikâyetçi olan Bakanlar Kurulu Başkanı Ali Fethi (Okyar) Bey ve diğer vekillerin 25 Ekim’de Çankaya’da Mustafa Kemal başkanlığında yaptıkları toplantıda aldıkları ortak kararlar istifa etmeleri üzerine başlayan hükûmet krizinin uzaması ve Meclisin güvenini kazanacak yeni bir kabine kurulamaması devletin yönetimi konusunun acilen çözülmesini gerekli hâle getirdi. **27 Ekim 1923 tarihli istifa yazısında hükümet, Türkiye Devletinin karşı karşıya bulunduğu mühim iç ve dış meselelerin kolayca halli için “Meclis’in tam desteğine sahip, gayet kuvvetli bir hükümetin kurulmasına hizmet”in amaçlandığını belirtmekteydi. Bu gelişmeler üzerine Meclis’te çeşitli hükümet listeleri oluşturulmaya başlanmış, ancak parti grubu bir türlü tek bir liste üzerinde birleşememiştir. Yapılan listelerde Mustafa Kemal’in ekibinden bir ya da birkaç bakan yer aldığı ve bunlar yeni kabinede görev almayı ret ettikleri için netice alınmıyordu. Diğer yandan İstanbul’daki muhalif basın organları da Mustafa Kemal’e muhalefet maksadıyla Rauf Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Dr. Adnan Bey’i ön plana çıkaran yayınlar yapmaktaydılar.**

Bu gelişmeler üzerine, Mustafa Kemal 28 Ekim akşamı Çankaya Köşkü’nde verdiği yemek sırasında yakın çalışma arkadaşlarına “yarın cumhuriyet ilân edeceğiz.” diyerek krizden çıkış yolunu gösterdi. Yemekte bulunanların da içtenlikle desteklemeleri üzerine, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü yemekten sonra bir araya gelerek bir kanun tasarısı hazırladılar. 29 Ekim günü önce Halk Partisi Meclis Grubunda, ardından da TBMM’de kabul edilen tasarıya göre hâlen yürürlükte olan **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun** (1921 Anayasası) birinci maddesinin sonuna “Türkiye Devleti’nin idare şekli cumhuriyettir.” ilâvesi yapılmış ve **dördüncü madde** “Türkiye Devleti T.B.M.M. tarafından idare olunur, Meclis, hükümetin yükümlülüğündeki görevleri Bakanlar Kurulu vasıtasıyla yerine getirir.” şekline

getirilmiştir. Onuncu ve on birinci maddeler Cumhurbaşkanı'nın konumunu belirlerken mevcut krizin haline yönelik düzenleme 12. Maddede görülmektedir: “Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra tamamı Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis, toplantı halinde değil ise onay için Meclis'in toplanmasına bırakılır.” Kabine sistemine geçişi sağlayan bu düzenlemelere Meclis Anayasa Komisyonu'nda “Türkiye Devletinin dini İslam, resmi lisanı Türkçe'dir.” Maddesi de ilave edilmiştir. Bu madde anayasanın ikinci maddesi olacaktır.

29 Ekim günü Mustafa Kemal, hazırladığı anayasa tasarısının “tavzih ve tadilini” (açıklama ve düzeltme) öngören metnini meclise vermiş ve müzakere edilmesini istemiştir. Mecliste cumhuriyetin ilanı maddesi alkışlarla kabul edilmiştir. Devletin dini ve diline yönelik madde kabul edilmiş fakat vatandaşların dinlerini özgürce yaşayabilmesi için dinlerin serbestisinin sağlanacağı belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın süresinin bir seçim süresi değil üç seçim süresi olması ve cumhurbaşkanı'nın iktidar partisinin bir üyesi değil “bütün milletin malı olması” gerektiği savunulmuştur. Tasarıda yer alan diğer maddeler sorunsuz kabul edilerek 29 Ekim 1923 tarihinde, akşam saatlerinde Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra “158 azanın oybirliği ile” Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Cumhuriyet'in ilânı, bir taraftan Millî Mücadele'nin askerî ve siyasî alanlardaki zaferi ve demokratik ilkelere göre kurulan yeni devletin bu yöne doğru gelişmesi diğer taraftan da Osmanlı hanedanının Millî Mücadele'ye karşı takındığı tavrın ve dünyada egemen olmaya

başlayan yeni bir anlayışın (demokratik yönetim) yerleşmesinin kaçınılmaz sonucuydu. Osmanlı Devleti yüzyıllarca süren bir yönetimden sonra çökmüştü. Bu çöküşün en büyük sebebi devletin ve toplumun her kademesine yayılan eski-yeni, geri-ileri, taassup-çağdaşlaşma çatışmasıydı.

Ayrıca, XX. yüzyılda bir milletin kaderinin bir hanedana bağlı olması, mantık, hak-hukuk ve çağdaş devlet anlayışı bakımından anlamını yitirmişti. Diğer dünya devletleri de tek bir kişinin veya zümrenin yönetiminden kurtulma mücadelesi vermeye başlamışlardı. Mutlak ve genellikle ilâhî kaynaklı oldukları için sorgulanmaz ve eleştirilemez diye nitelenen yönetimlerin, halk hareketleriyle yıkılması ve güçlerinin kaynağını onları iktidar yapan halk desteğinden alan demokratik rejimlere yerlerini bırakmaları kaçınılmaz bir süreçti. Bu çerçevede, kurulan yeni Türk Devleti de 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla bu yolu seçmişti. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânıysa sadece gelinen son noktanın ilânından ibaretti.

Sonuçta Cumhuriyet'in kurulmasıyla halk idaresi gerçekleşmiş, millet bir kişiye kul olmaktan kurtulmuş ve kendini idare edecekleri seçmeye hazırlanan vatandaş olmuştu.

Halifeliğin Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilânı, Halifelik kurumunun da kaldırılmasını gerekli kılıyordu. Ayrıca bu iki siyasal inkılâba karşı çıkanlar, halife sıfatını taşıyan Abdülmecit'in etrafında toplanmaya başladı. İstanbul basınının bir kısmı ve halifelik taraftarlarının desteğiyle halifeye siyasî güç tanınması çabaları üzerine Abdülmecit, çeşitli törenler düzenledi, kışkırtıcı ve iddialı demeçler verdi. Cuma namazlarını değişik camilerde kılarak gösteriler yaptı, kılıç takmak gibi eski iktidar sembollerini kullanmak istedi. Sarayda bazı milletvekili ve komutanları kabul etti; yabancı elçiliklere görevliler yolladı. Böylece iktidara ortak olduğunu göstermeye, siyasî yetkilerini genişletmeye çalışıyordu.

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal: “Ulusumuz yüzyıllarca bu boş görüşlere dayanılarak sağa sola koşturuldu. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? Suriye’yi, Irak’ı korumak, Mısır’da barınabilmek için, Afrika’da tutunabilmek için kaç insan şehit oldu? Sonuç ne oldu, görüyor musunuz?” “Yeni Türkiye’nin ve yeni Türkiye halkının, artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur, başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır... İslâm dininin yüzyıllardan beri yapıla geldiği gibi bir siyaset vasıtası olarak kullanılmaktan kurtarılması ve yüceltilmesinin şart olduğu hakikatini de tespit ediyoruz... Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî egemenliği bir şahısta değil bütün fertleri tarafından seçilen vekillerden kurulmuş Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil etti. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir “hükûmet heyeti yoktur ve olamaz...”

Milletvekili Seyit Bey de 2 Mart 1924 günü, bu konu Mecliste görüşülürken, “İslâmiyet’te ruhbanlık yoktur, Allah ile kul arasına girecek vasıta yoktur, papalık yoktur. İslâmiyet’te Allah yolu açıktır. Herkes o yoldan gidebilir, İslâmiyet akıl, mantık dinidir... Hizmet etmek istiyorsak halka bunları anlatalım, şu bu müessesenin varlığında ne mutluluğu ne felâketi arayalım. İlme, medeniyete, gelişmeye önem verelim, medeniyet kervanı almış başını gidiyor...”

3 Mart 1924’te çıkarılan üç kanunla, halifelik kaldırıldı, Şeriye ve Evkaf bakanlıkları kapatıldı ve ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Millî Eğitim Bakanlığına bağlandı. Hilâfetle aynı gün kaldırılan Şeriye Vekilliği, tüm din işlerini düzenliyor ve ayrıca devlet adına yapılan her türlü işlemin dine uygun olup olmadığını denetliyordu. Yani din ve devlet işleri karışmış şekilde, bir arada aynı bakanlık tarafından yürütülüyordu. Bu Vekillik kaldırılarak, din işlerini yürütmek üzere Başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Böylece din ve devlet işleri ayrılıyor yani lâikliğe geçiliyordu. Evkaf Vekâletinin yerine, vakıfları yönetmek üzere Başbakanlığa bağlı bir Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu. Hilâfetin kaldırılması ve siyasetle ilgili işleri bir arada yürüten bu iki Vekâletin kapatılması, devletin lâikleşmesi yolundaki önemli engelleri yıkmıştı. Tevhidi Tedrisat yani öğretimin birleştirilmesi ise dinsel öğretim kurumlarının ve azınlık okullarının devlet denetimine alınmasını sağlamış ve ülkedeki tüm öğretim kurumlarını Maarif Vekâletine bağlamıştı. Böylece eğitim reformu yapılabilmesi için önemli bir adım atılmıştı.

Hilafetin kaldırılmasıyla Abdülmecid ailesiyle birlikte 4 Mart 1924'te İsviçre'ye gönderilmiştir. Hanedana mensup 33 erkek ve 36 kadın da birkaç gün içinde yol masrafları ve diğer ihtiyaçları karşılanarak yurtdışına gönderilmişlerdir.

Saltanattan sonra hilafetin de kaldırılmasıyla gerçekleştirilmek istenen inkılaplara toplumsal muhalefeti harekete geçirerek engel olmaya çalışacak olanların en önemli kozları ortadan kaldırılmıştır. Bütün bu adımlarla birlikte milli, laik, demokratik ve çağdaş devleti kurmanın hukuki zemini hazırlanmıştır.